

PEP VILA

**SOBRE L' ÚS I LA CONSERVACIÓ DE
L'ARTICLE SALAT, IL·LUSTRAT AMB UN
CONTE DE JOSEP CAMÓS (1936)**

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ
Sant Feliu de Guíxols, 2009
Volum 28 - ISSN 1130-8524

RESUM: Josep Camós, industrial i escriptor ocasional, natural de Palamós, va publicar en un programa de festa major de Palafrugell un conte per a mainada que recorda una faula antiga. Aquesta narració de fets meravellosos, escrita en un català dialectal, ric en topònims, amb uns trets lèxics molt expressius, ens serveix per il·lustrar i denunciar la pèrdua de l'article salat en aquesta àrea geogràfica.

PARAULES CLAU: faula, subdialecte del català central, article salat, Begur, Palafrugell, segle XX.

Encara que aquesta petita nota introductòria sigui de manual escolar, extreta dels savis treballs del dialectòleg Joan Veny: *Els parlars catalans*, crec que és adequada per explicar i denunciar la pèrdua d'aquest tret lingüístic, l'article salat, entre les noves generacions, a les Balears i en alguns indrets del Baix i Alt Empordà. Darrerament l'articulista Pitu Basart en el seu article "La sal de la llengua", *Gavarres*, (vol. 13, Primavera-Estiu, 2008, pàg. 116-117), ha tornat a posar el dit a la nafra. Eugeni Casanovas a *La Vanguardia*, en el quadern dedicat a les comarques de Girona, va publicar tres articles¹ també amb el títol de "La sal de la llengua" a la recerca dels últims habitants que encara fan servir el salat. Aquest treball periodístic confirma la regressió d'aquest fenomen lingüístic.

És sabut que el dialecte balear conserva en la morfosintaxi l'ús de l'article salat, formes derivades del llatí «IPSU», «IPSA», «es» i «sa», en contraposició dels derivats d'«ILLU», «ILLA», que va donar «lo/los». L'article general s'empra en el nom de les hores, les coses especials (les nou, la mar, el cel) i frases fetes. Les formes "salades" s'usen a les Balears, i en menor presència, com a relíquies dintre del mosaic lingüístic català, en alguns pobles de la Costa Brava (Begur, Blanes, Cadaqués, Castell d'Aro, Llofriu, Mont-ras, els Masos de Pals, Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar, Tossa de Mar, etc.) i al poble valencià de Tàrbena.

¹ Divendres dia 6, 13 i 20 de febrer de 2009. Agraïxo a Anna Maria Corredor la coneixença d'aquestes articles.

S'esparraió i es dufí

HAS de saber, menut, que en una roca afonada de cap allà Ses Negres, més amunt d'es Cap de Bagur, hi tenia es cau un esparrai que era d'allò més murri que corria per aquestes mars. Per-llà vora Sa Brama, en un lloc de molt de fons, també hi tenia es catau, — un gros forat gornit amb coral i petxines nacarades, — el capità des dufins (mal llamp l'esberli!) que no més era bo per a fer el fatxenda i esbotzar-nos ses ormeigs.

Com que es dufi era tant gros, portava tots els altres peixos estamordits i es pensava ésser el rei de la mar; manant-ho tot i fent-ho anar tot en orris. L'únic que li plantava cara i gosava burlar-se d'ell, — això sí, de lluny o des d'alguna reganya on es dufí no el podia anar atrapar, — era s'esparrai que no perdia ocasió de fer-li agafar alguna enrabiada. Però sa més grossa que li va fer, va ésser aquella vegada qu'el va desafiar a anar nedant fins a ses Formigues, a veure qui hi arribaria primer. Si em promets menjar-te tota s'escudella t'explicaré com va anar.

Ja pots comptar, marrec, es fart de riure que es devia fer es dufi tan gros com és, al veure's desafiat per aquell esquitx d'esparraió que no arribava a ses tres unçes. Però s'esparrai, tossut com ell sol, li anava tocant es botet, davant de tots els altres peixos, dient-li que això de prendre-s'ho rient, no era res més que una excusa per dissimular la por que tenia de quedar vençut. Es dufi que encara que sigui tan gros, és un peix molt burro, al final es va engrescar i vet-aquí que ja em téns a tots es peixos, començant els preparatius per la carrera.

A les quatre des dematí, quan encara no era de dia i tot just pel costat de Llevant el cel es començava a tnyir d'un color morat i rosa, s'esparraió i es dufi, s'esperaven en aquella regolfada que hi ha més ençà d'es Cap Negre, a que es donés la senyal per la sortida: A la una! a les dues! i a les tres! Patapam!. Encara es tercer cop no acabava de sonar, ja em veus a n'es dufi que es llensa tan furient dret a sa Punta des Plom, que aviat va perdre de vista ses botigues de Sa Tuna i si es descuida una micà més, s'esberla sa carcanada a n'es Furió de Fitó.

— I s'esparrai? — em dius tu. — Doncs vet-aquí que s'esparrai que per alguna cosa és des peixos més murris i més vius, encara no va veure que es dufi anava per arrencar, ell que si? Sast!, me se li agafa sobre de sa cua i s'hi queda arrapat.

Es dufi, mentrestant, anava bogant amb tota sa seua rabia i amb uns salts tan furients que treia tot es cos fora de l'aigua. Ell anava per agafar aventatja i des de lluny riure's de s'esparraió que segons el seu parer hauria deixat ben endarrera. Va atravessar es Cap de Bagur i va passar davant ses cales de Fornells i d'Aigua Blava on es pins gegantins, a dalt de tot, i ses botigues a sota, s'emmirallaven dintre l'aigua tranquil·la per sa calma des matí.

Primera pàgina del conte "S'esparraió i es dufi"

El poble de Cadaqués era potser, pel seu aïllament, on s'havia conservat millor. Els usuaris d'aquest article es diu que "salen". La seva presència la trobem també fossilitzada en topònims de l'interior de les comarques catalanes com Palau-sacosta, Montsacopa, Sant Llorenç Savall, Sant Climent Sescebes, Sant Esteve Sesrovires, Salarsa, Puigsacalm, Sant Martí Sapresa, Collsacabra, etc., prova aquesta que aquest tret era corrent, potser des del segle XIII, i que estava molt estès a la Catalunya Vella. Molts repobladors d'aquesta zona de costa de comarques gironines que van anar a Mallorca van transferir aquest article. Exemples: «es carro», «es carros»; «s' a[r]bre», «ses a[r]bres»; «sa cartera», «ses carteres»; «s'oliva», «ses olives»; «so viatge», «corrien amb sos cotxes», «s'han barallat amb sos amics», etc.

A les zones de la Costa Brava i de la Selva marítima el seu ús cada vegada és més precari i caduc. Actualment el conserven, en règim intern, bona part de la gent gran (pagesos, pescadors, mestres, mestresses de casa), gent de poble que viu en les zones rurals abans esmentades. L'escola, la uniformitat de costums, la pressió dels mitjans de comunicació escrits i audiovisuals han ferit de mort aquest tret dialectal tan característic que certs gironins comparteixen amb els parlants de Mallorca i de les Pitiüses. Actualment s'observa la tendència entre els més joves, a substituir aquesta forma per l'article estàndard.

Per tal de preservar aquesta riquesa, aquest tret inconfusible, per conscienciar les noves generacions perquè no deixin perdre aquesta riquesa dialectal, proposaria activitats escolars, divulgadores, per a tots els parlants interessats en el tema, que servirien com a il·lustració pràctica de les característiques d'aquesta varietat, entre les quals destacaria:

1. La proposta d'una campanya escolar a les poblacions abans esmentades. Edició d'una carpeta escolar amb materials didàctics, textos dialectals antologats dels escriptors i dels parlants il·lustres de les viles i pobles costaners, del quals es pot fer una tria excel·lent, combinant diversos registres i formes. També s'hi poden incloure mostres del cançoner, del refranyer, frases fetes, locucions de la vida quotidiana, acudits, rondalles, contes, notes de lèxic, etc. L'escriptor de Blanes Joaquim Ruyra, a *La parada* (1919), ha deixat escrites pàgines molt belles i interessants on es reflecteix aquesta particularitat del parlar nadiu. També n'ha parlat

a *Qüestions de llengatge*. De les poblacions abans esmentades hi ha molts textos que permeten il·lustrar aquest parlar “salat”. Víctor Català també conserva textos literaris d’aquesta mena, com per exemple quan fa parlar el pastor de *Solitud*.

2. La sensibilització d’aquesta pèrdua mitjançant conferències, xerrades, col·loquis, notes de premsa, la confecció de fullets explicatius, la gravació d’alguna cançó popular de tema mariner o pagès.
3. Per a la comunitat científica (mestres, ensenyants, periodistes, correctors, món universitari) es podrien editar els estudis que hi ha sobre aquest tema, promoure i estimular la confecció d’enquestes lingüístiques, treballs de recerca, l’edició del conte que ara us proposo de llegir, etc.

S’ESPARRAIÓ I ES DUFÍ

L’any 1936 l’escriptor Josep Camós va publicar en un *Àlbum-Guia de Palafrugell i la seva comarca*, que va servir de programa de la festa major de la vila, un conte de mainada, una ficció al·legòrica, una variant de la famosa faula de la llebre i la tortuga, en el qual un peix petit, un esparraió², guanya la partida a un formós i valent dofí, rei de la mar, en una cursa fins a les illes Formigues.

Les poques dades biogràfiques que tenim sobre Josep Camós les dec a l’amabilitat de Pere Trijueque. Josep Camós Gorgoll (Palamós, 1897-1992), dedicat professionalment al món del negoci de vaixells de vela, fou un escriptor ocasional, però que coneixia l’ofici. A Palafrugell hi va néixer la seva filla Teresa Camós Reinés (1932), detall que explicaria la relació familiar que tenia amb aquesta vila. Ben segur que escorcollant altres publicacions locals trobaríem més dades d’aquest home de cultura. Pel que fa a la seva adscripció política sabem que Josep Camós era un home d’esquerres. Fou regidor d’Esquerra Republicana a l’Ajuntament de Palafrugell entre 1934 i 1936. També pertanyia a dues entitats de la dita vila: el Centre Català Republicà i la Unió Republicana d’Esquerres. Aquesta informació ha estat facilitada per Concepció

2 Un “esparrell”, un “esparrelló”, un “esparraió” és un peix roquer, de cos aplanat, de color platejat o dauradet, amb moltes espines damunt de l’esquena, de la família dels espàrids, estimat com a comestible. A Mallorca, un “esparrai” designa una persona magra.

Saurí, arxivera municipal de Palafrugell. Un any abans de morir (1991), Josep Camós va deixar la seva biblioteca particular, de més de 6.000 volums, a la Biblioteca Pública de Palamós, un gest que el va honorar.

El conte que reproduïm, que un avi explica al seu nét mentre li dóna s'escudella, és molt ben escrit, recorda i imita algunes creacions de Joaquim Ruyra, és un model d'utilització de les possibilitats del llenguatge salat, en una època que en determinats ambients el dialecte del lloc encara era viu. Assenyallem el "ieisme", fenomen propi del català oriental, la pronúncia de **i** en comptes de **ll** (*esparrai*, *esparraió*, *armaiader*, *uis*, etc.). Fem notar també la riquesa de topònims de la zona, que l'autor ambienta i situa a la costa del cap de Begur fins les illes Formigues, a la platja de Calella, en una època que les dones del lloc, amagades entre les barques, buidaven "ses gibrelletes" al mar.

TEXT

«Has de saber, menut, que en una roca afonada³ de cap allà Ses Negres, més amunt d'es Cap de Bagur, hi tenia es cau un esparrai que era d'allò més murri que corria per aquestes mars. Per-llà vora Sa Brama, en un lloc de molt de fons, també hi tenia es catau, —un gros forat gornit⁴ amb coral i pextines nacarades — el capità des dufins (mal llamp l'esberli!) que no més era bo per a fer el fatxenda i esbotzar-nos ses ormeigs.

Com que es dufi era tan gros, portava tots els altres peixos estamordits i es pensava ésser el rei de la mar; manant-ho tot i fent-ho anar tot en orris. L'únic que li plantava cara i gosava burlar-se d'ell, —això si, de lluny o des d'alguna reganya⁵ on es dofí no el podia anar atrapar, — era s'esparrai que no perdia ocasió de fer-li agafar alguna enrabiada. Però sa més grossa que li va fer, va ésser aquella vegada que el va desafiar a anar nedant fins a ses Formigues, a veure qui hi arribaria primer. Si em promets menjar-te tota s'escudella, t'explicaré com va anar.

Ja pots comptar, marrec, es fart de riure que es devia fer es dufi tan gros com és, al veure's desafiat per aquell esquitx d'espar-

³ Que va cap al fons.

⁴ En el llenguatge col·loquial, el diftong UA de "guarnit" ha monoftongat en O: "gornit".

⁵ Clivella.

raió que no arribava a ses tres unces. Però s'esparrarai, tossut com ell sol, li anava tocant es botet, davant de tots els altres peixos, dient-li que això de prendre-s'ho rient, no era res més que una excusa per dissimular la por que tenia de quedar vençut. Es dofi que encara que sigui tan gros, és un peix molt burro, al final es va engrescar i vet-aquí que ja em tens a tots es peixos, començant els preparatius per la carrera.

A les quatre des dematí, quan encara no era de dia i tot just pel costat de Llevant el cel es començava a tenyir d'un color morat i rosa, s'esparrarai i es dufi, s'esperaven en aquella regolfada que hi ha més ençà d'es Cap Negre, a que es donés la senyal per la sortida: A la una!, a les dues! i a les tres! Patapam! Encara es tercer cop no acabava de sonar, ja em veus a n'es dufi que es llença tan furient dret a la Punta des Plom, que aviat va perdre de vista ses botigues de Sa Tuna i si es descuida una mica més, s'esberla sa carcanada a n'es Furió de Fitó.

— I s'esparrarai? — em dius tu. — Doncs vet-aquí que s'esparrarai que per alguna cosa és des peixos més murrís i més vius, encara no va veure que es dofi anava per arrencar, ell que sí? Sast!, mes se li agafa sobre de sa cua i s'hi queda arrapat.

Es dufi, mentrestant, anava bogant amb tota sa seua ràbia i amb uns salts tan furients que treia tot es cos fora de l'aigua. Ell anava per agafar aventatja i des de lluny riure's de s'esparraió que segons el seu parer hauria deixat ben endarrera. Va atravessar es Cap de Bagur i va passar davant ses cales de Fornells i d'Aigua Blava on es pins gegantins, a dalt de tot, i ses botigues a sota, s'emmirallaven dintre de l'aigua tranquil·la per sa calma des matí.

La Punta des Mut, la va passar com un llampec i l'avi Peret armaiader⁶ que s'estava llevant davant sa Cova d'en Gispert, no tenia encara temps d'haver-lo vist saltar a prop des bot, quan ja havia doblat sa Punta des Blanc i deixava enrera es furió d'Aigua Gelida.

Davant de Tamariu, es va donar un respir. Va fer un bufet i sense girar sa còrpora per por de perdre temps, ell que crida: «— Esparrió! »— «Què mana mi —senyor?»— va sentir que responien ben a prop, al seu darrera. «—On ets? »— Aquí darrera vostre».

6 "Armellader", persona que es dedica a pescar amb armellades, ormeig format per tres xarxes superposades calades en ziga-zaga.

Res. No era pos qüestió d'entretenir-se. Es maleït esparrai li devia anar ben a la vora.— I tant, eh menut? Si el tenia arrapat a sa cua!— I, zim!, zam! Vinga altra cop la carrera furienta.

Ja n'arriba a Sa Musclera. Davant de Cala Pedrosa, dues gavines s'aixecaren xisclant. Es Frare, el veié passar amb es seu posat immòbil. Ja ha passat davant d'es Cau i la punta de Sant Sebastià, es desseguida doblada. Té ses Formigues a la vista i a això li dóna més coratge, però al ésser as Ganserulls, davant de Llafranc, on sols hi havia llavors una sola barraca redós de tramuntana, i ningú es podia pensar que més tard podriem veure-hi tot aquest bé de Déu de torretes i jardins que són l'admiració de tota la gent forastera, va voler saber altra vegada si s'esparrai estava gaire retrassat.

«—Esparraió!— Què mana mi —senyor?— li contestà ell del darrer. «—On ets»? — «Aquí darrera vostre». Mal vinatge⁷ el món dolent! pensava es dufí. Com podia fer-s'ho aquell maleït peixet per poder-lo seguir tan a la vora? Allò devia ésser art de bruixeria, i anava nedant dret a Ses Formigues, més furient que mai.

El sol començava a sortir i s'esparrai, arrapat a la cua, cada vegada que es dufí sortia de l'aigua, podia contemplar es bells indrets de sa nostra costa, tenyits per la llum rosada del sol eixent: sa punta d'En Blanc, sa Torra, es Canadell, —que llavors no era més que una platja deserta, — anaven passat dels seus uis astorat, ell que no coneixia més que es fons de ses Negres i des voltants des Cap de Bagur.

Al passar davant de Calella, era l'hora que ses dones van a buidar sa gibrelleta al mar, i les podia veure bellugar per entre ses barques arrencades al llarg de sa platja, com una filera de dents, interrompuda d'ací i d'allà per algun trajo buit d'algun bot que havia sortit per sa pesquera.

Davant des Forcats i en mig des Golfet hi blanquejaven es bots d'algun nansaire o d'algun vailet que anava per julivies i serrans. Sa costa s'allunyava cada vegada més i es Cap Roig, que la claror matinal feia semblar encara més rojent, anava esdevenint més petit cada vegada.

Es dufí nedava com un esperitat i el cor se li sentia batre dintre des seu cos, com una manxa, però ell no defallia i anava apretant

7 Deformació de l'expressió "mal viatge".

de ferm, segur que aquella vegada s'esparrai no el podria aconseguir.

Ses roques de ses Formigues, es feien cada vegada més oviradores. Ses aigües de ses voltants, transparentaven es rocam del fons i prenen un to verd i morat, esquitxat en alguns punts per ses taques rogenques de ses penyes reflectades. El sol anava pujant i sa lleugera boirina que poc abans borrava l'horitzó, s'era ben fosa.

Quatre esbranzides més i es dofi arribava davant de Sa Planassa, que en aquell temps estava coberta de musclos tot arran d'aigua. Ja hi havia arribat I s'esparrai de segur que encara seria a la quinta punyeta. Al moment d'arribar as freu, ell qu'es gira tot rodó i torna a cridar: «Esparraió! » —S'esparraió que al veure que es dofi s'havia girat, li havia saltat de sa cua i se' n anava nedant, des de sota li contesta: «— Què mana mi —senyor?»— «On ets? —» fa es dofi que es sentia venir com una suor freda. «—Jo? Aquí dintre es Corralet, que ja fa estona que us hi espero» — Al sentir això es dofi i al veure s'esparrai que se'm fumia d'ell fent-li llangotes des de dintre d'una reganya, va agafar tal enrabiada que de què que no es fereix. Va quedar tan avergonyit que per comptes d'entornar-se'n cap a Sa Brama, s'enfilà cap a Garbí i diu que ningú el va veure més per aquestes costes. Se'n devé anar a fer mal a n'es pescadors de Tossa o de Lloret. I vet-aquí que s'esparrai quan va tornar cap a Bagur tots es peixos li varen fer una gran festassa.

I a darrera la porta n'hi ha un fus i acabat amén Jesús. Apa, menja l'última cullerada d'escudella i cap a escampar sa boira, bailet, que ara l'avi té feina».